

Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın*

The Press in Ottoman Empire as an Instrument of Freedom and Modernization

Yasemin DOĞANER*

Öz

Osmanlı Devleti'ne hayli geç gelen matbaanın kuruluşu sonrası yine geç olarak kurumsallaşan basın, 1800'lerin ortalarından sonra ortaya çıkan aydın muhalefeti tarafından etkin bir biçimde kullanılacaktır. İlk resmi gazetenin yayınlanmasından yaklaşık otuz yıl sonra ülkenin içinde bulunduğu siyasi atmosfer, muhalif aydınları gazete çıkarmaya yöneltmiştir. Hürriyet adına yönetime yapılan eleştiriler basına yönelik düzenlemeleri de beraberinde getirmiş, 1864 Matbuat Nizamnamesi ile başlayan süreç daha sonra yapılacak değişikliklerle süreklilik kazanmıştır. Tüm bu düzenlemelere karşın artan muhalefetin etkisiyle basın yayın hayatı her geçen gün zenginleşecek, Meşrutiyetin ilanı basın üzerindeki baskıyı artırarak öncü kalemlerin yurt dışına kaçmalarına ve hürriyet mücadelelerini buradan sürdürmelerine yol açacaktır. İkinci Meşrutiyetin ilanı ile oluşan hürriyet atmosferi basın üzerindeki sansürü hafifleterek yayın sayısında patlamaya yol açar ancak bu geçici rahatlama 1909 Matbuat Kanunu ile sona erer. Meşrutiyetin ilanının her türlü özgürlüğü teminat altına alma öngörüsüne karşın, bir önceki dönemde olduğu gibi kendisine muhalefet edenlere hayat hakkı tanımaması bir ironiyi içinde barındırır. Takip eden dönemde Birinci Dünya savaşı sırasında Sansür Talimatnamesinin yürürlüğe konarak basının iktidar denetimi altına alınması Osmanlı modernleşmesinde bir enstrüman olarak basının nasıl bir işlev gördüğünün işaretlerini vermektedir. Daha önce kendisinden dördüncü kuvvet olarak söz edilen (yasama, yürütme ve yargıdan sonra) basının günümüzde birinci sırada olduğu konusunda hemfikir olduğumuz düşünülürse, incelenecek olan bu dönemin olumlu ve olumsuz gelişmelerinin kendinden sonraki döneme miras bıraktığı pek çok unsurun olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Basın, hürriyet, modernleşme, Osmanlı, matbuat

* Çalışma 11-15 Temmuz 2011 tarihleri arasında Avusturya Retz'de düzenlenen *The 12th International Congress of Ottoman Social and Economic History (ICOSEH)* adlı kongrede tebliğ olarak sunulmuştur.

** Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Beytepe, Ankara
ydoganer@hacettepe.edu.tr

Abstract

After the establishment of the printing press which was introduced rather late to the Ottoman Empire, the press which was institutionalized late in the like manner was used effectively by the intellectual opposition that came into existence in the mid-1800s. Approximately thirty years after the publication of the first official newspaper, the political atmosphere of the country led the opposing intellectuals to publish a newspaper. The criticism against the administration for freedom brought along some arrangements related to the press; the process that started with the *Matbuat Nizamnamesi* in 1864 allowed these changes to continue in the future. The world of press would be enriched each day with the influence of the increasing opposition despite all regulations, and the declaration of the Constitution would increase the pressure on the press, leading the pioneering writers to leave the country and continue their struggle for freedom abroad. The atmosphere of freedom that developed with the declaration of the Second Constitution decreased the censorship on the press and led to an increase in the number of publications, however, this temporary ease ended with the Press Law in 1909. Despite the aspirations of the declaration of the Constitution to secure all kinds of freedom, it is ironic that it allows no right for life for the opponents as in the previous period. During WWI the press was put under governmental control due to Censorship Regulations, which reveals how the press functions as an instrument in the Ottoman modernization. When the commonly held opinion that the media which was considered as the fourth power before (after executive, legislative and judicial) has now become the first is taken into consideration, it can be said that positive and negative developments of the period to be studied left its heritage on the period that follows it.

Keywords: Press, freedom, modernization, Ottoman Empire

Osmanlı İmparatorluğu'na matbaanın icadından yaklaşık üç yüz yıl gibi uzun bir süre sonra gelişi, kurumsallaşmasını geciktirmiş, aydın muhalefetine basın etkili bir unsur olarak kullanılması içinse 1800'lerin ortalarına gelinmesi beklenmiştir. Osmanlı'da basın hayatı başlangıcından itibaren dönemlendirildiğinde ilk gazetenin yayınlandığı 1831'den Kanunu Esasi'nin ilan edildiği 1876'ya kadar Tanzimat Dönemi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Dönemi (1876-1908), İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) olarak adlandırılabilir. Bu çalışmada anılan dönemlerin basın hayatı, modernleşme bağlamında değişen aydınların zihinsel dönüşümü ve yenileşme hareketlerine yaptığı katkılar bağlamında incelenmeye çalışılacaktır.

Türkiye'de ilk gazete Fransızca olarak İzmir'de yayınlanır ve onu diğer Fransızca gazeteler takip eder (Ertuğ, t.y, s.174). İlk Türkçe-Arapça gazete 1828 yılında Mısır'da *Vakayi-i Mısriyye* adıyla çıkarılan, daha çok resmi bildirimler ve yasal uygulamaları anlatan yayındır (Koloğlu, 2006, s.69). İlk Türkçe gazete olan *Takvim-i Vekayi* ise Avrupa'da yayınlanan ilk süreli yayından iki yüz, Türkiye'ye matbaanın gelişinden 103 yıl sonra yayınlanmıştır. Türkiye'de basın olması gerektiği gibi siyasi, sosyal ve ekonomik olaylar karşısında halk kitlesini aydınlatmak, kamuoyunu etkilemek yolunda toplumda duyulan isteklerden doğmamış, hükümetin yaptığı işleri halka duyurmak amacıyla, özel buyruklarla ortaya çıkmış, asıl işlevini zamanla kazanmıştır. Tıpkı diğer değişimlerde olduğu gibi basın yayın hayatının gelişimi de yukarıdan aşağı bir seyirle olmuştur. Bununla birlikte

Türk basını batıdakinden farklı olmasına rağmen bazı toplumsal dinamikleri harekete geçirmiştir. Basının gelişmeye başladığı ilk dönemde basında geleneksel yapıya eleştiri yöneltmeden ıslahat girişimleri desteklenir. İslam'ın üstünlüğü ve halifeye bağlılık vurgulanmakla birlikte diğer dinlerle eşit koşullarda yaşanması istenen bir din anlayışı söz konusudur. Yerel yönetimlere belirli ölçüde bir özerklik tanınmakla birlikte merkezizetçilik pekiştirilmektedir. Avrupa merkezli dünya görüşü emperyalizme eleştiri yapılmaksızın kabul edilir, buna bağlı olarak Avrupa kaynaklarına bağımlılık söz konusudur. Her soruna bir fetva ile dini çözüm bulmak yerine dini dışarıda tutan açık tartışmalara girerek dinamik kamuoyuna doğru adım atılmıştır. Geniş kitlelerin anlamasını sağlayacak sade bir Türkçenin kullanımının sağlanması teşvik edilmiş, buna karşın batı teknolojisinin kullanıldığı terimlerin Türkçeye girmesi kaçınılmaz olmuştur. Gazetelerin çeşitli dillerde nüshalarının çıkarılması dile bağlı ulusçuluğu beraberinde getirir. Gazeteler haber vermekten çok birer eğitim aracı olmuşlardır (Koloğlu, 2006, s. 27.).

İlk olması nedeniyle ayırt edici bir özelliğe sahip olan *Takvim-i Vekayi* iç haberler, dış haberler, askeri işler, bilim, din adamlarının tayinleri ve ticaret ve fiyatlar şeklinde altı bölümden oluşur (İnuğur, 2005, s.176). Zamanla haber içeriği zenginleşecek ve dünyada olup bitenler hakkında da bilgi verilecektir. Tanzimat'ın ilanı sırasında Hattı Hümayun ilave olarak gazetede yayınlanacak, Kırım Harbi ve Mısır meselesi sonuçlandırıldığında konuya ilişkin özel ekler verilecektir. Osmanlı nüfus yapısındaki çeşitliliğin bir sonucu olarak gazete Fransızca, Rumca, Ermenice, Arapça ve Farsça olarak da yayınlanır (Ertuğ,1970, s. 153).

İslahatçı ve yenilik taraftarı olan II. Mahmut gazete ile yakından ilgilenerek, dilinin sade bir Türkçeden oluşması için özen gösterir. 1860'tan itibaren devletle ilgili belge ve tüzüklerin yayınlandığı bir nevi resmi gazete haline gelen ve doğal ihtiyaçlardan hareketle ortaya çıkmayan gazetenin yayın hayatı yapılan dizgi hataları sonucu oluşan yanlış anlamalarla kesintiye uğrar. Basına getirilen düzenlemeler Türk basınının başından itibaren en önemli sorunlarından birini oluşturur. Devletin resmi yayın organlarının dahi denetimden nasibini alması bu konudaki yaklaşımın sertliğini özetler. Önce 1879'da daha sonra 1891'de yayınına ara verilen *Takvim-i Vekayi* 1908'de tekrar yayınına başlar ve 1922'de son İstanbul Hükümeti ortadan kalkıncaya kadar varlığını sürdürür. Bu tarihten sonra adı *Ceride-i Resmîye* olacak, 1928'de adı *Resmî Gazete*'ye dönüştürülerek yayınlanmaya devam edecektir. Belki de en önemli özelliği yayınlandığı dönemin tarihi olaylarını kaydetmiş olmasıdır.

1840 yılına kadar tek gazete olarak kalan *Takvim-i Vekayi* bu tarihte *Ceride-i Havadis*'in yayınlanması ile yalnızlığına son verir. Devlet kontrolü altında çıkan bu gazetelere, 1860 yılında bağımsız tartışma ve düşünce gazetesi olduğunu ifade eden özel girişimle ve hazineden yardım almadan çıkarılan *Tercüman-ı Ahval* eklenir. Avrupa ve Amerika'da buharla çalışan baskı makinelerinin kullanıldığı bir zaman diliminde Türkiye'de gazeteler henüz el tezgâhında basılırken, okuma yazma oranının hayli düşük olduğu bir ortamda fikir gazeteciliğinin gelişmesi zor görünüyordu. *Takvim-i Vekayi*'nin çıkarılmasına büyük ilgi gösteren II. Mahmut'a karşın Sultan Abdülmecit bu ilgiden yoksundur. Oysa siyasi açıdan oldukça hareketli olan bu dönemde gazeteye daha fazla ihtiyaç vardır. 1840 yılında Mısır meselesiyle ilgili Londra Anlaşmasının yapılması, 1841'de

Boğazlar meselesi, 1853'te Kırım Savaşı, 1854'de dış borçlanma meselesi, 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere verilen haklar konusu halk arasında merak uyandıran ancak bu konuda mevcut gazetelerin bu işlevi görmekten uzak olduğu bir ortamın ipuçlarını verir. Liberal eğilimli bir gazete olarak *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin sahibi ve yazarı Ağâh Efendi başta gazetecilik mesleğinin kuruculuğu olmak üzere Genç Osmanlılar adıyla ilk muhalefetin doğuşunda, ilk milliyetçilik düşüncelerinin gelişmesinde ciddi katkılar yapmıştır.

İlk siyasi makalelerin konulması ile gerçek bir gazete kimliğine bürünen ve fikir gazeteciliğinde çığır açan *Tercüman-ı Ahval*'den ayrılan Şinasi bir yıl sonra *Tasvir-i Efkar*'ı çıkaracaktır. Fikir gazeteciliğini daha da ileri götüren Şinasi, milliyet ve meşrutiyet kelimelerini cesaretle kullanır. Gazetenin amacının halka kendi yararını düşünmeyi öğretmek olduğunu ve gazetede bilimin ve eğitimin gelişmesi sorunlarını ele alacağını belirtir. Abdülaziz döneminde çıkarılan gazete, devlet işlerinde kamuoyunun önemi, düşünce özgürlüğü gibi konuları ele alarak, halkı uyarıcı başyazılar yayınlar (İnuğur, 2005, s. 194). Zamanla başta Namık Kemal olmak üzere pek çok Osmanlı aydınının yazı kadrosuna dâhil olduğu *Tasvir-i Efkar*, yeni edebi ve siyasi fikirlerin toplandığı bir merkez haline gelir. Maarifçiliği temel amaçlarından biri haline getiren, Türk dilinin sadeleştirilmesi için çaba sarf eden, tarihle ilgili incelemeler aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin geri kalış nedenlerine değinen gazete, ulus, vatan, özgürlük, yurtseverlik, devrim gibi kavramları gazetecilikte ve edebiyatta ilk kez kullanarak, Türklere millet sözcüğüyle hitap eder. Öyle ki, siyasi eleştirilerin dozunun artması üzerine Şinasi "devlet işlerine fazlasıyla karıştığı" gerekçesiyle görevden alınır. Sürgüne giden Şinasi'nin yerine Namık Kemal gazetesinin yönetimini devralır. Aynı yıl Namık Kemal'in kurucuları arasında yer aldığı Yeni Osmanlılar Cemiyeti de kurulur. Cemiyet, memurların keyfi hareketlerinin önlenmesi, yerel mesleklerin ticaret ve tarımın geliştirilmesi için elverişli koşulların yaratılması, ülkenin mali durumunun güçlendirilmesi ve yabancıların Türkiye'nin iç işlerine karışmalarının engellenmesi yolundaki isteklerini ifade ederek, yönetimin bir kısmını danışma organlarına devredecek aydın ve liberal bir padişah tahtta bulunduğu takdirde bu amaçlara ulaşabileceğini düşünmektedir. *Tasvir-i Efkar*'ın cemiyetin yayın organı haline gelmesiyle gazete önemini artırır. 1860'ların ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunda siyasi bunalımın artması ve doğu sorununun ciddiyet kazanması, siyasi yazıların başlıca konusunu oluşturur. Girit bunalımından yararlanmaya çalışan büyük devletlerin tavri karşısında gazete dış politika yazılarında sert ifadelere yer verir. Ancak gazetenin bir muhalefet aracına dönüştüğü kanaati Mısır Valisi Mustafa Fazıl Paşa'nın "fikir, tecrübe ve ıstıraptan doğan reform tasarısının uygulanmasına hiçbir şeyin engel olamayacağını Yeni Osmanlılar adına ilan ettiği" mektubunun yayınlanması ile belirgin hale gelir. Bu da gazetenin kapatılma gerekçesini hazırlar. Bununla birlikte *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkar* gazetelerinin cesur yaklaşımı gazete sayısının artışında oldukça etkili olur. 1867 yılında uzun soluklu olmasa da İstanbul'da 20'yi aşkın dergi ve gazete yayınlanır (Jeltyakov,1972, s. 57).

Anılan farklı görüşlerin gazetelerde yer almaya başlaması yönetimi bu konuda önlemler almaya yöneltir (Karpas, 1964, s. 259) Basınla ilgili ilk yasaklamalar 1858 tarihli Ceza Kanununda yer alan üç madde ile görülür. 138, 139 ve 213. Maddeler basına dair ilk yasaklamaları belirler. Buna göre hükümet ve millet aleyhine yayın yapmak, genel ahlaka

aykırı resim ve yazı yayınlamak ve afiş ve ilan yoluyla asılsız isnatta bulunmaya cezai müeyyideler getirilir (İnuğur, 2005, s. 201).

Takip eden dönemde Osmanlı Devleti'nde yukarıda anılan dört gazetenin (*Takvim-i Vekayi*, *Ceride-i Havadis*, *Tercüman-ı Ahval*, *Tasvir-i Efkar*) bulunduğu 1864 yılında Fransız Basın Yasasından çevrilen Matbuat Nizamnamesi çıkarılır. Nizamname, basına hukuki bir düzen vermek, basın faaliyetlerini kanuni bir çerçeve içine almak için gazete çıkarma işini kurallara bağlayarak, basın suçları ile bunlara verilecek cezaları belirler (Kabacalı, 1999, s. 220). 35 maddeden oluşan Nizamname, hangi dilde olursa olsun siyasete ve yönetime yönelik yayın yapmak isteyenlerin hükümetten izin alacağını, devletin iç güvenliğini ve asayişini bozucu yayın yapan gazetecilerin suçlu olacağını, saltanata, genel adaba ve millî ahlaka aykırı yazı yazmanın yasaklandığını belirterek, aleyhte yapılan yayınlar için çeşitli miktarda hapis ve para cezası öngörür (Düstur, s.220-226). Dikkat edildiğinde basına getirilen yasaklamaların özel olarak tanımlanmadığı, onun yerine genel ve muğlâk ifadeler kullanılarak getirilecek sınırlamaların alanının genişletildiği anlaşılır. Türk basın tarihinde ilk sayılabilecek bu düzenlemede yer alan hükümler daha sonra süreklilik kazanacaktır. Nitekim Cumhuriyetin ilanı sonrası benzer bir biçimde yayın yasağı uygulamaları sürdürülecektir.¹

1860'lı yıllar basının *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkar* gazetelerinin açtığı yolda önemli ölçüde dinamizm kazandığı ve pek çok süreli yayının okuyucusuyla buluştuğu yıllardır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin muhalif bir hareket olarak ortaya çıkmasının ve özgürlük taleplerinin bu dinamizmde etkisi büyüktür. Muhalefetin niteliği padişahın iktidar alanını daraltarak keyfiliğe son vermek üzere meşrutiyet tartışmaları yapmak ve batıdaki sistemin yerli karşılığını aramak şeklindedir. *Hürriyet* ve *Muhbir* başta olmak üzere fikirlerini yaymak amacıyla pek çok gazete çıkarılır (Jeltyakov, 1979, s. 65-83). Aynı yıllarda yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeler çerçevesinde Eyalet sistemi kaldırılıp yerine Vilayet sistemi getirilerek bu vilayetlerde basımevleri kurulması sağlanarak bir yandan salnameler (yıllıklar) diğer yandan vilayet gazetelerinin yayınlanması sağlanır. 1860'tan 1908'e kadar Türkçenin yanı sıra tüm uyrukları eşit sayarak yerel dillerde de baskı yapan bu gazetelerin sayısı önemli bir miktara varır. Merkez dışında devletin basımevi için yaptığı bu yatırım özel girişimcileri masraftan kurtarmış ve taşranın kültürel yaşamına hareketlilik getirmiştir. Bu gazeteler aracılığıyla bilinçli bir gazetecilik yaklaşımı geliştirilmeye başlanmış, siyasi sürgünler de buralarda görev almıştır. Şüphesiz ağırlıklı olarak merkezi idareye ilişkin haberlere yer verilmekle birlikte eğitim, sağlık, yeni buluşlar vb. konularda halkı bilgilendirmeye yönelik haberler ve özeleştirici içerikli yazılara yer verilir (Koloğlu, 2006, s. 31 vd.). Basının İstanbul'un tekelden çıkmasına neden olan Vilayet gazeteleri, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan yörelerde gazeteciliğin yaygınlaşmasını sağlar. Anadolu'da birçok ilin ve Ortadoğu'daki bazı ülkelerin basın tarihi vilayet gazeteleri ile başlar. Basının büyük kitleler tarafından öneminin kavranılmasında vilayet gazetelerinin rolü büyüktür (Varlık, t.y., s. 102).

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Yılmaz-Yasemin Doğaner, (2007): *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)*, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Basın hayatındaki çeşitlilik denetimin de artmasına yol açar. Nitekim 27 Mart 1867 tarihli Ali Kararname ile İstanbul'da yayınlanan gazeteleri kontrol altına alan ve iktidara gazete kapatma yetkisi veren bir dönem başlar (Oral, t.y., s. 89). Kararnameye göre "İstanbul'da yayınlanan gazetelerin bir süreden beri kullandıkları dil ve tuttıkları yolun ülkenin genel yararına aykırılıklar taşıdığı, devlete bile dil uzatanlar olduğu, fesat aleti olarak birtakım zararlı fikirleri ve yalan haberleri yazanların hükümetçe tasvip edilmediği belirtilerek, asayişin ve ülkenin muhtaç olduğu düzenin korunması ve bu kaideye aykırı davranan gazetelerin bütün devlete ve millete olan zararlarının önlenmesi için Basın Tüzüğü hükümleri dışında hükümetçe eğitici ve önleyici tedbirler alınmasına karar verildiği" belirtilir (Kabacalı, 1990, s. 31). Kararnamenin geçici olduğu söylenmekle birlikte kalıcı olduğu bu kararnameye dayalı olarak II. Abdülhamit döneminde yapılan yasaklamalardan anlaşılmaktadır. Kararnamenin yayınlanmasıyla basın özgürlüğü ve güvenliği ortadan kalkarken, bu fikirleri savunanlar da çeşitli memuriyetlerle başkentten uzaklaştırılır. Bu arada Yeni Osmanlılar Matbuat Nizamnamesinin mimarı Ali Paşa'yı uzaklaştırmak ve Abdülaziz'in tahtı şehzade Murat'a bırakmasını sağlamak üzere bir girişimde bulunacaklar ancak başarısız olmaları üzerine önde gelen kalemler yurt dışına kaçacaklardır. Yeni Osmanlıların Avrupa'ya göç etmeleri, özgür Türk basınının buralarda kurulmasına yol açacaktır (Jeltyakov, 1972, s. 64).

Tasvir-i Efkar'ın ardından 1867'de yayınlanan *Muhbir*'de de Mustafa Fazıl Paşa'nın padişah Abdülaziz'e yazdığı mektup yayınlanır ve Ali Suavi başta Girit meselesi olmak üzere Sırp isyanının bastırılmadığı ve büyük devletlerin müdahalelerinin engellenemediği gerekçesiyle Babıali'yi kınar, "Hürriyet" adlı yazısında ülkedeki sosyal eşitsizlik ve mutlakiyeti eleştirir ve bu da gazetenin kapatılmasına zemin hazırlar. Daha sonra Londra'da Ali Suavi tarafından çıkarılan *Muhbir*'de ise en çok idare şeklinin değişmesi, bakanların icraatlarından sorumlu olmaları ve hükümetin milletçe seçilmiş bir meclis tarafından denetlenmesi gerektiği vurgulanır (İnuğur, 2005, s. 220). Hatta hükümetçe meclis fikri kabul edilmezse halkın bunu zorla alacağını söyler. Yeni Osmanlılar Ali Suavi'nin başına buyruk tavrından rahatsız olup *Muhbir*'in kendi yayın organları olamayacağına karar vererek 1868'de Namık Kemal'in yönetiminde *Hürriyet* gazetesini yayınlılar. Gazete Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı ilkesini savunur, kişisel yönetim ve kararlara karşı çıkar. Meşrutiyetin kurulmasını, danışma sistemi ve basın özgürlüğünün gelmesiyle yönetim üzerinde bir kontrolün gerçekleşmesini ister. Batıdan alınacak bazı kurumlarla İmparatorluğun çökmesinin engelleneceğini düşünürler. Bütün bunların gerçekleşmesi için *Hürriyet*, özgürlüğün sadece insanların hakkı değil, yapısının ayrılmaz bir parçası olduğu fikrindedir ve insanların milliyet veya dinleri ne olursa olsun "tek vatan" olarak Osmanlı topraklarının tümünü temsil etmeleri esas olmalıdır der. Namık Kemal ve arkadaşları Osmanlılığın devleti daha da pekiştirecek ve güçlendirecek bir kurum haline gelebileceğine inanmaktadırlar (Koloğlu, 2006, s. 50).

1866'da *Ayine-i Vatan*, 1867'de *Muhip*, *Utarit*, 1868'de *Terakki*, 1869'da *Müme-yiz*, *Vekayi'i Zaptiye*, *Hadika*, *Diyojen*, 1870'de *Basiret*, *İbret*, *Asır*, *Memalik-i Mahrusa*, *Hakayık'ul Vakayi*, *Devir ve Bedir*, 1873'te *Hulasatü'l Efkar*, 1874'de *Medeniyet*, 1875'de *Sadakat*, *Vakit* gibi gazete ve dergiler yayınlanır (Nüzhet, 1931). Tanzimat dönemi basını olarak adlandırılacak dönemin basınının genel özelliklerine bakıldığında şu tespitler

yapılabilir. Osmanlı Devleti'nin batı uygarlığının önemini kavradığı ve bazı kurumlarıyla batıya yöneldiği Tanzimat döneminde, basının siyasal ve sosyal konularda yazı yazabilecek bir yazar kadrosu olmadığından gazetelerin içeriği dil ve edebiyat sorunlarına ağırlık verir. Dönemin edipleri ilk gazetecileri olmuşlardır. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, Ebuzziya Tevfik gibi yazarların fikirlerinden çok üslupları ağır basar. Dönemin basını batı basını ile karşılaştırıldığında bazı tezatları içinde barındırır. Tarihi koşulların gösterdiği farklılık nedeniyle Türk gazetelerinin içeriği edebiyatın egemenliğinden kurtulduğunda batı basınına ilim ve edebiyat egemen olur. Batıda fikir düzeyinde bilim, sanat ve teknolojiye yeni buluşlar ortaya çıkarken, matbaa gibi bir buluşun yarattığı ekonomik ortamın ürünü olan gazeteden yararlanma imkânları araştırılırken Türkiye'de matbaa, büyük bir kitle tarafından İslam'a aykırı olarak görülür. Bu koşullara rağmen Tanzimat döneminde gelişen gazeteler Fransız devriminin etkisiyle özgür düşünceye ve demokrasi fikrine değer vererek, parlamenter sistemi yazılarında şiddetle savunurlar. Halka haber ve ansiklopedik bilgi veren gazeteler başlangıçta devlet otoritesi eliyle çıkmış, yabancı gazetelerden dış olaylarla ilgili haberler çevirmek, ülke içi haberleri vermek, padişahın onayladığı terfi ve tayin işlemlerini ve okuyucu mektuplarını yayınlamak şeklinde bir yayın anlayışına sahip olmuştur. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanına egemen olan nitelik ülkede hukukun üstünlüğünü sağlayarak keyfi idareye ve kanunsuzluklara son vermek olduğu halde basınla ilgili konularda bu ilke gereği gibi sağlanamaz. Çıkarılan nizamname ve kararnamele sansüre ilişkin maddeler içermediği halde iktidara keyfi denilebilecek bazı icrai yetkiler tanımıştır (İnuğur, 2005, s. 252). Bu durum Türk basınının gerçek işlevini yerine getirmesini uzunca süre geciktirmesine yol açar. Ancak modernleşme çabası çerçevesinde iktidarın tüm olumsuzluklarına karşın Tanzimat ile sağlanan yasal güvenceler, Müslüman gayrimüslim eşitliği ve vatandaşlık esasının ortaya konulması, mahalli meclisler aracılığıyla sınırlı da olsa seçme ve seçilme alışkanlığının geliştirilmesi meşrutiyetin ilanı sonrası sürecin kolay işlemesine katkı yapacaktır.

Kanuni Esasi'nin ilanı öncesi gazetelerin konuya ilişkin hazırlıklarını sunuş biçimleri ilginçtir. Genel olarak "meşrutiyet" terimi kullanılmazken, onun yerine "konstitüsyon", "Şartname-i Esasi", "Şeriat-ı Esasiye" gibi sözcükler kullanılır. "Meclis-i Mebusan" terimi bazı yazışmalarda ve salon inşası nedeniyle gazetelerde kullanılır, hazırlayıcı heyet için "komisyon" denilir. Muhaliflerin eylemci grubuna dair haberler açıklıkla verilir. Yayınlandığında anayasanın tam metni gazetelerde Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak yayınlanır. İlan merasimi, semt semt yapılan donanmalar, gösterilerle beraber anlatılır. Kanuni Esasi şerefine bestelenen marş yayınlanır. Mebusların bürokratlarca seçilmesi konusu nedeniyle padişah eleştirilir (Tunaya, t.y, s. 72).

1876'da ilan edilen Kanunu Esasi'nin "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" hükmüne rağmen kısa süren parlamentoya dayalı hayat sonrası II. Abdülhamit döneminde basın üzerindeki baskı artar (Tanilli,1962, s. 15; Banoğlu,1960, s. 5; Kudret, 1977). Bu baskı bazı kelimelerin kullanılmasının gazetelerin sütunlarının bazen boş çıkmasına yol açacak kadar sansürlenmesinden, II. Abdülhamit'e verilen jurnallerin sebep olduğu yasaklamalara kadar pek çok konuda çeşitlilik içerir. Buna bağlı olarak ülke içerisinde faaliyet yürütenin güçlüğü, basının önde gelen kalemlerini davalarını yeniden yurt dışında sürdürmeye yöneltir (Gevgilili, 1983, s.205-206). Hükümetin basın üzerinde artan baskısı

Yeni Osmanlıların yurt dışına kaçmalarına ve buralarda örgütlenerek yayın faaliyetlerine devam etmelerine yol açar. 1867'den geri dönecekleri 1876'ya kadar olan ilk dönemde yayınlanan *Muhbir*, *Ulum*, *Hürriyet* ve *İnkılap* en etkili gazetelerdir. 1878'den İkinci Meşrutiyet'in ilanına yani 1908'e kadar olan dönemde ise *Meşveret*, *Mizan*, *Osmanlı* ve *Şurayı Ümmet* en önemli yayın organları olacaktır. Jön Türklerin bu dönemde yurt dışın-da çıkardıkları yayın sayısının 157'ye kadar çıktığını söyleyen araştırmalar mevcuttur. Pek çoğu uzun ömürlü olmamakla birlikte başta Kahire olmak üzere, Paris, Cenevre, Amerika, Avrupa, Balkan ülkeleri ve Afrika'ya kadar pek çok ülkede gazete yayınlandığı bilinmektedir (Göçmen, 1995, s. 97). Gazetelerin büyük çoğunluğunun fikri seviyeleri sınırlı olmakla birlikte en çok işlenen konular Girit meselesi başta olmak üzere Makedonya, Bulgaristan, Arnavutluk, Hicaz Demiryolları, Ermeni Olaylarıdır. Sultana düşmanlık ve satışma konusunda bütün basın ittifak halindedir. Kişisel çekişmelerin de gazete sütunlarına yansıdığı ve kendi aralarında polemikler yapıldığı gözlenmektedir. Din konusuna büyük saygı duyulmakla birlikte dini dogmalardan yola çıkarak padişah ve çevresinin eleştirildiği görülmektedir. Bir diğer dikkat çeken konu da Türklük kavramını keşfetmiş olmalarıdır. Her ne kadar gazeteler tüm İslam ümmetine seslenen bir söyleme yer verse de millet ve vatan kavramı en çok işlenen iki konu olmuştur. Muhalefeti engellemek için yönetimin gazete satın alma eğilimi maddi çıkar sağlamak amacıyla hileli yeni gazetelerin doğmasına da yol açmıştır. Çok çeşitli gazetelerin yayın hayatına girmesi farklı düşünce ve ideolojilerin tartışılmasına ve kabul görmesine vesile olmuştur (Göçmen, 1995, s. 257).

Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve anayasayı ilan edecek olan II. Abdülhamit'in tahta geçmesini takip eden günlerde yayın sayısında ciddi artış olur ve gazetelerde her çeşit yazı yayınlanır. Sınırlı da olsa kısa özgürlük dönemi, Osmanlı-Rus harbinin çıkması ve parlamentonun feshedilmesiyle sona erer. Anayasanın ilanı sonrası bir basın kanunu tasarısı hazırlanması için bir komisyon kurulmuş, 1877 Nisan'ında Meclis'e getirilmiştir. Tasarının ilk bölümünde basım evlerinin kuruluşu işletmesiyle ilgili hükümler, ikinci bölümde gazete ve süreli yayınlar, üçüncü bölümde basın yoluyla işlenecek suçlar ve bunlara verilecek cezalar sıralanır. Tasarı mecliste uzun tartışmalara yol açar. Mizah gazetelerini yasaklayan ve gazete çıkarmak için teminat parası yatırılmasını öngören maddelerin geri çevrilmesinden sonra Mebusan Meclisi 2 Mayıs 1877'de tasarıyı kabul eder. Ancak padişahın onayına sunulan tasarı Abdülhamit tarafından geri çevrilerek kısa süre sonra unutulur (Topuz, 2003, s. 53).

İstibdat Dönemi diye anılan dönem Türk basını açısından oldukça zor bir dönemdir. 20 Eylül 1877'de yayınlanan Sıkıyönetim Nizamnamesi ile padişah gerekli gördüğü zamanlarda gazete kapatma yetkisini eline alır. Balkanlarda çıkan bağımsızlık mücadeleleri, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğuna savaş açması, ülkedeki havayı gerer, padişah dış tehlikeleri bahane ederek baskı rejimini artırır. Bu dönemin olumsuzluklarını hafiyeliğe özel prim verilmesi sonucu jurnalcilik işinin dedikoduculuk haline dönüşmesi, inandığını açıklamaktan kaçınmayan dürüst aydınların yönetimden uzaklaştırılmaları, haberden korkmanın giderek gerçekten korkmak haline dönüşmesiyle serbest tartışma ortamının yok olması, yasaklama psikozunun kurumları gerçek görevlerinden uzaklaştırması, kitap yakma ve yayın yok etme geleneğinin yerleşmesi, İstanbul'un İslam dünyasının basın ve

fikir merkezi olma özelliğini yitirerek bu unvanı Mısır ve Beyrut'a kaptırması ve İngilizlerin buradaki egemenliği sonrası Türk-Arap ilişkilerinin bozulması, liberalizmi ekonomik olarak kabul, düşünce açısından reddetme, Avrupa basınının inanılabilirlik yüzdesinin artması, sürgün basınının her ulusun kendi çıkarları doğrultusunda yayın yapmaları sonucu bir sonraki dönemin parçalanma sürecinin fikri hazırlıklarının tamamlanması şeklinde sıralamak mümkündür (Koloğlu, t.y, s. 82-84). Diğer yandan eğitimsizlik gerekçesiyle Kanun-ı Esasi'nin askıya alındığı bu süreçte özellikle eğitim alanında okullaşma faaliyetlerinde çok ciddi gelişmeler kaydedilir (Kodaman,1999).

Bu dönemin basınında üç önemli gazete *Tercüman-ı Hakikat* (1878), *Sabah* (1882) ve *İkdam* (1894) öne çıkar. Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılan *Tercüman-ı Hakikat* halka yönelen ve halk tipi gazeteciliği başlatan bir gazetedir. Daha önce *Ceride-i Havadis* ve *Basiret* gazetelerinde yazı yazan Ahmet Mithat Efendi İstanbul'da çıkan gazetelerin halkın anlayacağı dilde yazılmadığından yakılarak, basının eğitici rolüne vurgu yaparak dergi ve gazetelerin gezici okul olmaları gerektiğini ileri sürer. *Devir* gazetesini çıkararak sadrazam Mithat Paşa'ya hitaben sert bir yazı kaleme alır. 25 Ağustos 1872 tarihli yazısında "Ey veziriazam, biz terakki isteriz, bizi okut, sanat öğret, zengin et, hür et. Okul yap; eğer okumazsak kabahat bizim. Sen fabrikalar, örnek çiftlikler yap; işletmezsek kabahat bizim. Sen bize hürriyet ver, kötüye kullanırsak kabahat bizim" der ve ertesi gün gazete kapatılır (Topuz, 2003, s. 66). Ardından *Bedir*'i, *Dağarcık*'ı yayımlar, *İbret* gazetesindeki yazıları nedeniyle sürgüne gönderilir. 1877'de *Takvim-i Vekayi*'ye geçer ve bu arada çok sayıda yazı, roman, kitap yayımlar. *Tercüman-ı Hakikat* ile tutuculuğa karşı yürüttüğü mücadeleyi sürdürür. İstibdat döneminin en uzun soluklu gazetesi olan *Tercüman-ı Hakikat* tarih, edebiyat, felsefe, ekonomi gibi çeşitli konularda yayımlar yaparak kendisinden sonra gelenlere örnek olur.

1875 yılında çıkarılan Papadopulos Efendi'nin sahibi ve Şemsettin Sami Bey'in başyazarı olduğu *Sabah* gazetesi, halkın daha çok yararlanması için fiyatının ucuzluğu ve dilinin sadeliği ile öne çıkar. 1882'de Mihran Efendi tarafından alınan gazete Abdülhamit döneminin en önemli gazetesi olur ve istibdat idaresinin sözcülüğünü uzun yıllar sürdürür. En önemli rakibi *İkdam* gazetesiyle aralarında hakarete varan ve işi kişiselliğe vardırın sert tartışmalar yaşanır. Mütareke döneminde Milli Mücadele karşıtı bir tavır sergileyecektir (Ertuğ, 1970, s. 230).

İstibdat döneminde yayınına başlayan ve İkinci Meşrutiyet döneminin en önemli yayın organı olan *İkdam*, Yıldız Sarayı ile yakın ilişkileri olan Ahmet Cevdet tarafından çıkarılır. Dönemin gazetelerinden onu ayıran şey, haber ve yazı zenginliğinden ziyade imtiyaz sahibi ve başyazarının gazetecilikten yetmişmiş kudretli bir kalem sahibi oluşudur. Pek çok ünlü kalem sahibini yazar kadrosu arasında bulunduran *İkdam* gazetesi haber toplama işine önem vermiş, baskı tekniklerini geliştirmiş, başlığındaki "Siyasi Türk Gazetesi" ibaresi ile Türkçülüğe ait eserlerin yayın araçlarından biri olmuştur. Bilim, teknoloji ve tarih incelemeleri ve eleştiri yazılarına yer vermiş, İkinci Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalefet etmiştir. Basına sansürü şiddetle eleştirmiş, hükümetin gazetelere yardım yapması gerektiğini dile getirmiş ve basının eğitici rolü üzerinde durmuştur. (İnuğur, 2005, s. 287)

Basın üzerindeki sıkı denetim İkinci Meşrutiyetin ilanıyla doğan hürriyet atmosferiyle kalkacak, bu da yayın sayısında adeta patlamaya yol açacaktır. Gazeteler 25 Temmuz 1908 tarihinden sonra sansüre tabi tutulmadan yayınlanır, tirajları on binlerin üzerine çıkar. Dönemin belli başlı gazeteleri *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat* ve *Saadet* olmak üzere dört tanedir. Bunların yanına kısa süre içinde *Tanin*, *Yeni Gazete*, *Hukuk-Umumiye*, *Serbesti*, *Sadayı Millet*, *Mizan*, *Şurayı Ümmet*, *Osmanlı*, *Volkan* ve *Takvim-i Vekayi* eklenecektir (İnuğur, 2005, s. 308-312). O günlerin özgürlük havası içinde baskı makinelere bütün gün çalışır ve gazeteler daha matbaa kapılarında halk tarafından kapışılır. *İkdam* gazetesinin ateşli meşrutiyet yazıları nedeniyle karaborsaya düştüğü ve elli kuruşa kadar satıldığı ifade edilir. Daha önceleri mizah gazeteleri konusundaki sert yaklaşım yerini özgürlüğe bırakınca *Boşboğaz*, *Karagöz* gibi mizah gazeteleri yayınlanacak kısa süre içinde bunlara yenileri eklenecektir. Ali Fuat Bey tarafından meşrutiyetin ilanından bir hafta sonra çıkarılan ve en meşhurları olan *Karagöz* idari yolsuzlukları, belediye düzensizliklerini, çeşitli siyasi cereyanları ve devlet adamlarını gazetede karikatürize eder (Çapanoğlu, 1962, s. 1969). Mizah gazeteleri halkın kolayca anlayabileceği bir biçimde dönemin siyasi havasını ve hüviyetini vermede işlev görmüştür.

Meşrutiyet döneminde İstanbul'da yalnızca dört günlük gazete bulunurken, dergi ve gazete miktarı kısa sürede 350'ye ulaşır. 1913'te bu sayı 389'u bulacak ancak gazeteler belirli siyasi parti veya akımların sözcüleri olacaktır (Karpas, 1964, s. 268-269). İktidar karşısında bir güç olarak beliren gruplar yayın organları aracılığıyla sosyal hayatı etkilemiş, kamuoyunu yapıcı ve yönlendirici, kitleleri harekete geçiren bir rol oynamışlardır. Dönemin basınının sergilediği farklı yaklaşımlar kısaca şu şekilde özetlenebilir.

Meşrutiyetin ilanında başlıca etken olan İttihat ve Terakki Cemiyeti parti halinde örgütlenir ve *Tanin* ile *Şurayı Ümmet* partinin yayın organı olurlar. Ayrıca partinin güçlü olduğu Rumeli'de *Tüfek*, *Silah*, *Süngü*, *Kurşun*, *Hançer*, *Top*, *Bıçak*, *Bomba* gibi ilginç isimli gazeteler yayınlanır. Abdülhamit döneminde sürgüne gönderilen aydınlar meşrutiyetin ilanı sonrası yurda dönerek Fedakaran-ı Millet adlı örgütünü kurmuşlar ve İttihat ve Terakki Partisine *Hukuk-ı Umumiye* ve *Serbesti* gazeteleri ile şiddetli muhalefet etmişlerdir. Yönetimde ademi merkezîyetçiliğe ve ekonomide liberal ilkelere dayanan bir federasyon düşüncesini savunan Prens Sabahattin taraftarları Ahrar Fırkasını kurarak çıkardıkları *Osmanlı* gazetesine bu partinin fikrini savunurlar. İkdam gazetesinde Ali Kemal zaman zaman bu fikirlere destek vererek İttihatçılara karşı çıkar. Doğrudan değilse de dolaylı olarak İttihatçılara muhalefet edenlerle taraftar olanlar arasında çok ciddi polemikler yaşanır. İslamcılığı savunmak amacıyla kurulan İttihad-ı Muhammedi Derneği ile yayın organı olan Derviş Vahdeti tarafından çıkarılan *Volkan* ile Cemiyet-i Milliye-i İslamiye Derneğince yayınlanan *Beyan-ül Hak*, dini politikaya alet eden yaklaşımlar sergiler (İnuğur, 2005, s. 313).

Siyasi alanda İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partilerinin mücadelesi sürerken sosyal alanda üç grubun temsilcilerinin mücadelesi vardır. İkinci Meşrutiyetin en güçlü siyasi fikir cereyanı İslamcılıktır. Batıyı teknolojik olarak üstün görmekle birlikte İslam medeniyetinin önemine vurgu yapan İslamcılara göre; ekonomik ve maddi alandaki kalkınma için gerekli teknik ve yöntem batıdan alınmalıdır ancak maneviyat yönünden geri olduğunu düşündüğü batıya karşı mesafeli olunmalıdır. Onlara göre bu geriliğin başlıca

nedeni laikliktir. Bu grubun düşünürü Babanzade Ahmet Naim, şairi Mehmet Akif, yayın organları *Sırat-ı Müstakim* ve daha sonra onun devamı niteliğinde olan *Sebilürreşad* ve *Beyan-ül Hak* gibi gazete ve dergilerdir.

Dini esaslara bağlılık yönünden İslamcılar kadar tutucu olmayan Osmanlılar arasında Rıza Tevfik, Şair Tevfik Fikret vardır ve yayın organları ise Ali Kemal'in gazeteleridir. Jön Türklerle dağınık ve sistemsiz bir biçimde ortaya çıkıp İkinci Meşrutiyet döneminde sistematize edilen Türkçülüğe göre Osmanlılık siyasi bir organizasyon olup Türklük ortak paydasında önce milletleşmek gerekir. Milletleşme ile batılılaşma değil, zamanın gereklerine uygun bir seviyeye çıkmak hedeflenir. Grubun düşünürü Ziya Gökalp, yayın organı *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua* gibi dergiler, günlük gazetesi *Tanin* ve yazarı Hüseyin Cahit'tir. Bu grubun içinde de diğerlerinde olduğu gibi farklı yaklaşımlar sergileyenler ve bunu yayınlarında dile getirenler bulunmaktadır. Bu dönemde bir yandan bir sonraki döneme fikri bir zenginlik olarak kalacak nitelikte değerli yayınlar yapılırken, diğer yandan özgürlüğe susamış ve sansür nedeniyle görüşlerini açıkça dile getiremeyen aydınların yazıları bazen kontrol edilemez hale gelmiş ve kişisel ihtirasların da etkisiyle kısa ömürlü pek çok gazeteye demagoji egemen olmuştur. Yayın sayılarına bakıldığında 1908 yılı başında tüm ülkede 120 olan gazete ve dergi sayısı Meşrutiyet'in ilk yedi ayında 730'a yani altı misline çıkar. İstanbul'da 52'den 377'ye çıkar yani 7 katı artar. Ülkenin çeşitli bölgelerinde artan dinamizmle gazete çıkmayan tek bir şehir kalmaz. Türkçe dışı yayınlar da bu dinamizmden payını alacaktır (Koloğlu, 2006, s. 87).

Basında farklı türlerde yayınlara da ağırlık verilmeye başlanır. Mizah gazeteleri arasına *Kalem* ve *Cem* gibi yayınlar katılırken, kadınlar için *Mehasin*, *Demet*, *Kadınlar Dünyası* ve *Kadın*, çocuklar için ise *Arkadaş*, *Talebe*, *Mualim*, *Çocuk Yurdu* gibi dergiler yayınlanır. Diğer fikir akımları kadar etkili olmamakla birlikte sosyalizmin sol basının doğuşunda etkisi olacak ve *Gave*, *İştirak*, *İnsaniyet*, *Sosyalist* ve *Medeniyet* gibi sol çizgide gazete ve dergiler yayınlanacaktır (İnuğur, 2005, s. 327).

İkinci Meşrutiyet döneminin özgürlük ortamı 31 Mart ayaklanması sonrası çıkarılan 1909 Matbuat Kanununa kadar sürecek, ancak 37 maddeden oluşan bu kanunla gazete çıkarmak için hükümete bildirimde bulunmak gerekirken, suça teşvik edici yazılar yazmak, ahlaki kurallara aykırı resim ve yazı yayınlamak yasaklanarak hükümete gazete kapatma yetkisi verilir. (Düstur, s.395) Diğer yandan kanun cevap hakkı gibi nispeten liberal hükümler içermekle birlikte zamanla Osmanlı Devleti'ni sarsan siyasi buhranlar nedeniyle değişime uğramış, yasama-yürütme ilişkisi yürütme lehine bozulmuş, muhalefete tepki giderek sertleşirken basın da bu bağlamda denetim altına alınmıştır (Ertuğ, 1959, s. 45-46). Anılan kanunun yanı sıra Birinci Dünya Savaşı yıllarında hükümet Sansür Talimatnamesini yayımlayarak basın üzerindeki kontrolünü daha da artıracaktır.

Bununla birlikte İkinci Meşrutiyet dönemi gazetelerin tirajlarının artması, Osmanlı Telgraf Ajansının 1910'da kurulmasıyla Avrupa ajanslarının tekeline son verilmesi, haber gazeteciliği ve gazete tekniğinde büyük ilerlemeler kaydedilmesi gibi gelişmeleri içinde barındırırken², siyasi atmosferin gerginliği içinde gazetecilerin öldürülmesi gibi olumsuz-

² Basının teknik açıdan İkinci Meşrutiyet yıllarında geldiği nokta daha sonra kitap olarak basılan Ahmet Emin Yalman tarafından yapılan bir doktora tezi ile ortaya konulmuştur. (Ahmed Emin, 1968)

luklara da şahitlik eder. Basının devletin bütünlüğünü meşrutiyet yapısı içinde sürdürmek isteyen İttihatçılarla, azınlıklar, aşırı dinciler, federalistler, adem-i merkezîyetçiler, bağımsızlık yanlıları vb. İttihatçılara karşı olanlar şeklinde ikiye ayrıldığı ve her iki grupta da her din, ırk ve milletten insanlar olduğu görülür. Her ulus kendi çıkarlarını basın yoluyla savunurken, İmparatorluğun asli unsurunu oluşturan Türk çıkarlarını savunan bir yaygın basın yoktur. Çünkü bunu yapmak Osmanlılığın temelini yıkmak demek olurdu. Örneğin Müslüman toplulukları içinde Arnavut, Arap ve Kürt milliyetçiliği savunucuları belirirken, Türk milliyetçiliği yapan basın oldukça sınırlı kalmıştır. Her grup kendi çıkarlarını serbestçe savunurken, Türk unsuru her zaman ihtiyatlı davranmıştır. Siyasi, sosyal ve kültürel açıdan büyük bir çeşitliliğe sahip olan bu dönem Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşından yenik çıkmasıyla sona erecek, yerini Milli Mücadele sonrasında yeni bir başlangıç yapan Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakacaktır.

İmparatorluğun sınırlarının daraldığı ve dış müdahalelere açık hale geldiği bir zamanda modernleşme seyrinin bir parçası olarak ortaya çıkan ancak yönetim anlayışının doğası gereği farklı fikir ve görüşleri tolere edecek bir ortamın bulunmadığı toplumda basın, önceleri devletin denetiminde ağır bir gelişim seyri gösterirken, zamanla sahip olduğu işlevi fark ederek büyük bir dinamizme kavuşur. Ancak bu sırada sansüre karşı çok ciddi bir sınav vermek zorunda kalır. Tüm kısıtlamalara rağmen bilgi vermenin ötesinde halkı eğitime ve bilinçlendirme görevini üstlenen basının, Türk modernleşme seyrinde "hürriyet" in dile getirilmesinde ve hayata geçirilmesinde katkısı büyüktür.

Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin öncüsü ve taşıyıcısı olan aydınların modernleşmeye yönelik taleplerini basın aracılığıyla dile getirirken bir sorun çıkmazken, iktidarın siyasi tavrı eleştirildiğinde veya yönetim biçimine ilişkin görüşler zikredildiğinde aynı soğukkanlılığın sürdürülemediği ve iktidarla muhalefet arasındaki ilişkilerdeki gerilimin arttığı gözlenmektedir. Bunun örneklerine yaşanan süreçte denetimin artırılması ve sansür şeklinde sıkça rastlanır. Diğer taraftan iktidara ilişkin katı eleştirel tutuma sahip olan aynı çevrelerin iktidar olduklarında kendilerine karşı muhalefet edenlere gösterdikleri tahammülsüzlük Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kalan tipik bir mirastır.

Kaynakça

- Ahmed Emin (1968). *The development of modern Turkey as measured by its Press*, New York: Columbia University.
- Banoğlu, N. A. (1960). *Basın tarihimizin kara ve ak günleri*. İstanbul: M.Sıralar Matbaası.
- Çapanoğlu, M. S. (1962). *Basın tarihine dair bilgiler ve hatıralar*. İstanbul: Hür Türkiye Dergisi Yayınları.
- Düstur*. 2 Şaban 1281 (1864). C.I-II, (y.y.)
- Ertuğ, H. R. (1959). "Türkiye'de basın ve yayın mevzuatının doğuşu ve gelişimi", *Yüzüncü yıl armağanı* içinde (ss.37-48). Ankara: Ajans Türk Matb.
- Ertuğ, H. R. (1970). *Basın ve yayın hareketleri tarihi*, c.1. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Ertuğ, H. R. (t.y.). Türk basını nasıl doğdu ve gelişti, *Yeni Türkiye*, (y.y.).

- Gevgilili, A. (1983). Türkiye basını, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.1. İstanbul: İletişim Yay.
- Göçmen, M. (1995). *İsviçre’de Jöntürk basını ve Türk siyasal hayatına etkileri (1889-1902)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İnuğur, N. (1978). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- İnuğur, N. (2005). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Jeltyakov, A. D. (1979). *Türkiye’nin sosyo-politik ve kültürel hayatında basın (1729-1908 Yılları)*, Ankara: Hürriyet Matb.
- Kabacalı, A. (1990). *Başlangıçtan günümüze Türkiye’de basın sansürü*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti.
- Kabacalı, A. (1999). *Türk basınında demokrasi*. Ankara: Kültür Bak.Yay.
- Karpat, K. (1964). The mass media, Robert E. (Ed.), *Political Modernization in Japan and Turkey*, Ward-Dankwart A. Rustow içinde (ss. 255-282), New Jersey: Princeton.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK.
- Koloğlu, O. (t.y.). Osmanlı basını: içeriği ve rejimi, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (c. 1, s. 68-93), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O. (t.y.). II. Abdülhamit’in basın karşısındaki açmazı, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (c. 1., s.82-84). İstanbul: İletişim Yay.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı’dan 21. yüzyıla basın tarihi*. İstanbul: Pozitif Yay.
- Kudret, C. (1977). *Abdülhamit döneminde sansür*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Nüzhet, Selim (1931). *Türk gazeteciliği (1831-1931)*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Oral, F. S. (t.y.). *Türk basın tarihi*. İstanbul: Yeni Adım Matbaası.
- Tanilli, S. (1962). *Anayasalar ve siyasal belgeler*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Topuz, H. (2003). *İkinci Mahmut’tan holdinglere Türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunaya, T. Z. (t.y.). Osmanlı basını ve Kanun-ı esasi. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, (c. 1, s. 72-74). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Varlık, B. (t.y.). Yerel basının öncüsü: vilayet gazeteleri, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, (c. 1, s. 99-102). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, M. ve Doğaner, Y. (2007). *Cumhuriyet döneminde sansür (1923-1973)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.